

Список використаної літератури

1. Моэм В. С. Подводя итоги / В. С. Моэм. – М.: ЭКСМО, 2003. – 544 с.
2. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: 1975. – С. 234-407.
3. Тamarченко Н. Д. Точка зрения персонажа и авторская позиция / Н. Д. Тamarченко. – М.: 2001. – 246 с.
4. Maugham W. S. Rain and Other Short Stories / W. S. Maugham. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 406 p.
5. Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проєкція на художній текст / Оксана Капленко // Слово і час. – 2003. – № 11. – С. 10-16.
6. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М.: Языки словянской культуры, 2003. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 28 березня 2013 р.

N. I. Nazarenko

NARRATIVE MODELS IN W.S. MAUGHAM'S SHORT STORIES

The article deals with the investigation of narrative models in W.S. Maugham's short stories and the analysis of author's technique. Narrative discourse as a form of artistic communication between the narrator and recipient was analyzed and various types of narrative models were defined.

Key words: *narrative model, plot scheme, narrator, narratator, narrative strategies, homodiegetic and heterodiegetic forms of narration.*

УДК 82.09:821.161.2"18/19"

М. А. Нестелєв

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І НАРОД У ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА

У статті аналізуються особливості висвітлення проблеми лідера і маси в українській літературі часів декадансу на прикладі двох прозових творів В. Леонтовича. Окреслюється провідна тематика й проблематика творів письменника. Показана роль суїцидальних мотивів, що пояснюється актуалізацією автодеструктивних настроїв у прозі кінця XIX – початку XX століть.

Ключові слова: *декаданс, інтелігент, народ, самогубство, лідер.*

Володимир Леонтович (1866–1933) – відомий український письменник, критик, громадський діяч і політик порубіжжя XIX – XX століть. Його постать є знаковою в аспекті усвідомлення того факту, як у людини в цілому далекої від національно-визвольних змагань та ідеалів зароджується націотворче бажання. Навчаючись на юридичному факультеті Московського університету, В. Леонтович поступово перетворюється зі звичайного інтелігента-правника на національно свідомого інтелігента. Під впливом чоловіка його тітки В. Симиренка та загальної геополітичної ситуації часу В. Леонтович починає цікавитись українською ідеєю і згодом стає ревним її захисником й впроваджувачем. Він навіть фінансово допомагає заснуванню газети «Рада» (1906–1914) – «першого у Наддніпрянській Україні щоденного видання» [11, с. 34]. Цікавість до національних старожитностей також виявилась у його археологічній діяльності [4, с. 13]

Важливо, що свій художній шлях він розпочинає з перекладу українською мовою оповідання «Ліс шумить» В. Короленка [4, с. 11], українця (уродження Житомира), що віддав перевагу російській культурі. В. Леонтович, зі складнощами, пов'язаними з браком гарного знання рідної мови, перекладаючи цей твір, і сам приходять до вироблення власного письменницького стилю. У 1881 році він друкує своє перше оповідання «Солдацький розрух» під псевдонімом В. Левенко. Літературознавець Н. Шумило зазначає, що творчість В. Леонтовича загалом сформувалась у натуралістичному напрямі [14, с. 207], а творчим кредо митця було: «підвищена відповідальність за достеменне художнє відтворення побаченого та пізнаного» [14, с. 207-208]. У 1900 році його збірка «Старе й нове» (яку він потім перевидав і доповнював декілька разів) вже засвідчила появу в українському письменстві самобутнього таланту. Загалом художня й критична спадщина В. Леонтовича, упорядкована його двоюрідною онукою О. Леонтович, складає 4 томи, видані у 2004–2006 роках.

Культурницьку й літературну діяльність В. Леонтовича досліджували О. Наконечна [5; 6], І. Старовойтенко [11], Ф. Погребенник [8; 9], Л. Кочевська, Н. Шумило [14], О. Леонтович [4] та ін., проте світоглядні принципи митця, формування як вірного й відданого сина свого народу, що знайшло відображення в його прозі, ще не ставало предметом літературознавчого зацікавлення. Це і визначає **актуальність** нашої розвідки, оскільки національне самовизначення автора, відбите у його текстах, є значущим фактором формування національної історії межі століть. Активна участь В. Леонтовича в багатьох починаннях української спільноти початку ХХ ст. – це свідчення появи нового прошарку інтелігентів, здатних не тільки силою слова, але й діями відстоювати права свого народу. Саме тому письменник настільки переймається роллю лідера й провідника нації, постійно розмірковує щодо цього у відписах і творах, аналізує можливі моделі національного піднесення в умовах занепадницьких настроїв своєї доби й переважання пасивної (навіть суїцидальної), а то й відверто зрадницької поведінки серед українських інтелігентів.

Метою статті є висвітлення проблеми інтелігенції та народу в прозі В. Леонтовича на прикладі оповідання «Самовбивець» (1898) й історичної фантазії «Абдул-Газис» (1903). Мета дослідження визначає такі **завдання**:

– проаналізувати стиль декадансу, у межах якого формується світовідчуття В. Леонтовича;

– виявити важливі ідейно-тематичні рівні двох вищезазначених текстів письменника, пов'язаних зі значенням особистості в народному житті;

– окреслити особливості суїцидальної поведінки серед національної інтелігенції.

В. Леонтович розпочинає свою творчу діяльність у час активізації в європейському мистецтві декадансу як стилю та декаденства як світобачення, що своєрідно проявилось й на українському ґрунті. Декаданс, специфічний світогляд і стиль кінця ХІХ – початку ХХ століття, у культурному контексті епохи виник як реакція на позитивізм і раціоналізм реалізму й натуралізму. На протигагу попереднім художнім напрямам, у декадентській творчості описувались явища позаморальні, ірраціональні, езотеричні й порушувались заборонені теми. Типовою літературною постаттю часу стає активно рефлексуюча особистість, «слабкість і невротичність якої сформувалися під впливом ущербних обставин суспільного буття» [10, с. 190]. Письменники-декаденти аналізували соціум крізь призму відчуттів приреченості, безнадії, відчуженості від життя, індивідуалізму. При цьому у надчуттєвості, «наднатуральності» (Т. Гундорова) зображуваного, що полягає у спробі охопити всі прояви людини, важлива увага приділяється всебічному розробленню концепції смертності особистості. У літературі цього часу ствердження цінності життя

уможлиблювалось прийняттям смерті як сутності існування. Культ смерті в декадансі є надзвичайно потужним і за своїм філософсько-емоційним вираженням навіть унікальним у просторі світового мистецтва, адже естетичне осмислення сфери танатологічного спостерігалось до цього часу спорадично й належало радше до індивідуальних мотивів творчості митців, ніж до характеристики літературних течій. Звичайно, у декадентстві як еkleктичній художній системі відчутні наслідки середньовічної есхатологічності, амбівалентного поняття свободи незвичайних героїв романтизму, що, осмислюючи стани страждання та світової скорботи (від нім. *Weltschmerz*), переживають конфлікт світу ідеального з реальним, а також відіграє важливу роль вияв біологічної акцентуації смерті, що виразно сформувалось у натуралізмі.

Національні модифікації декадансу «не збігаються хронологічно, генетично» [12, с. 19] та мають різну художню специфіку, проте є багато спільних рис між українським і західноєвропейським його різновидом. Літературознавець Р. Ткаченко вказував ще на таку особливість українського мистецького порубіжжя XIX – XX століть: «Занепадництво начебто накладається на ранній модернізм, зберігаючи, втім, власну своєрідність і передуючи йому хронологічно» [13, с. 23].

Вираз «стиль декаданс» було вперше вжито в 1869 році Т. Готьє в передмові до поетичної книги Ш. Бодлера «Квіти зла», що симптоматично відобразила головний пріоритет цього світомишлення: переконаність в органічності поєднання прекрасного й зла. Стверджуючи недостатність опрацювання категорій зла й потворного, письменники доби *fin de siècle* намагаються заповнити ці лакуни ідейно-тематичним спрямуванням своєї творчості. Різною мірою мотиви цього світогляду наявні у творах П. Бурже, А. Рембо, Ж. К. Гюїсманса, С. Пшибишевського, О. Уайльда, Л. Андреева, М. Арцибашева та інших. М. Арцибашев, який народився в Харківській губернії, але писав російською, у романі «Біля останньої межі» (1910–1912) цілком у дусі доби зобразив навіть цілу групу суїцидентів.

Т. Гундорова справедливо зазначає, що «в естетичному плані декаданс спирається на естетику «без-образного», на десакралізацію романтичної єдності етичного й прекрасного, на естетизації «неморального» [1, с. 109]. «Неморальне» часто при цьому співвідноситься з «ненормальним», із психічними розладами особистості – невротами, божевіллям, змалювання якого вперше з'являється так широко на сторінках літературних видань. Це і дало підставу С. Павличко окреслювати подібний компонент стосовно українського модерного мистецтва як «психопатичний дискурс», а причини брутальних вчинків персонажів (наприклад, самогубство) пояснювала саме афективністю їхньої свідомості, коли смерть відбувалась у стані психічного розладу. Однак зафіксовані прояви тогочасного суїцидального дискурсу в літературі не завжди вкладались у подібну схему трактування.

Маргінальна тематика декадентства, виражаючи типові настрої зламу століть, швидко стає частиною масової культури, «наймоднішим напрямком» (С. Сфремов). Це своєрідне «переступання межі» українською інтелігенцією було сприйнято неоднозначно, адже квазіестетична мета занепадницької творчості йшла врозріз із народницькою традицією, яка була перейнята ідеями національно-культурної інтеграції. Тому українська рецепція цього явища була фрагментарною, спостерігалась виразна тенденція всі негативні західноєвропейські літературні звершення визначати як декаданс чи модернізм, не розрізняючи цих понять, але засуджуючи їх (як, наприклад, це робить І. Нечуй-Левицький у статті «Українська декадентщина»).

На думку С. Павличко, «гедонізм, артистизм, декадентство, мистецькі ігри, пошук нових стилістичних прийомів і нюансів людської психології, долання віковичних табу література бездержавної нації дозволити собі не могла» [7, с. 46]. Тому українська

художня творчість епохи *fin de siècle* «із багатьох причин не стала такою виразною, як в інших європейських літературах» [7, с. 46]. Суїцидальні мотиви в прозі й поезії, які на межі століть пов'язували винятково з декадентським світоглядом (проти чого протестував, зокрема, І. Франко), активно критикували українські культурні діячі, вважаючи захоплення небуттям антинаціональним захопленням. Цю ситуацію зображує, наприклад, В. Леонтович в оповіданні «Самовбивець».

У дещо пародійному аспекті В. Леонтович у цьому оповіданні використовує поширений мотив засудження декадентщини як хибного вибору національної інтелігенції, проте, на думку Н. Шумило, «не обмежується висміюванням предметного світу новомодної літератури, а створює образ самого декадента» [14, с. 153]. У «Самовбивці» зображено Миколу П'ятигорця, який через «надзвичайно хворобливе самолюбство» [3, с. 172], мріє вбити себе, однак далі погроз, передсмертних листів і залякування батьків не йде. Його суїцидальне бажання є лише фантазмом в контексті демонстративної парасуїцидальної поведінки. Микола переїжджає до родини в селищі на Чернігівщині, звідки листом викликає свого єдиного товариша (оповідача твору), який мусить його рятувати від самогубства. У розмовах друзі з'ясовують, що в Миколи немає серйозних підстав для самознищення, у нього «болить душа» [3, с. 178], життя здається «лихом» [3, с. 178], і загалом йому нудно й нецікаво існувати («нема жодної вартої мети» [3, с. 181]). Він прагне «кохання, пригод, обставин» [3, с. 179], але пояснює своє безсилля «страшенною розпукою – коли маєш стільки жадання, а чуєш таку несилу» [3, с. 181]. Егоїстичні думки Миколи не знаходять підтримки у його товариша, тож між ними відбувається суперечка й розрив. Наприкінці оповідання ми дізнаємося, що П'ятигорець отримав великий спадок і почав жити декадентськими інтересами, а саме: кабінет облаштував меблями у «декадентському строю» [3, с. 185], завісив усе чорним сукном, на стільці поклав череп і кістки та почав писати химерні поезії (віршуючи, наприклад, «згуками по темряві» [3, с. 185]). Усе це своєрідно оцінено оповідачем: «Здалося таким можливим, щоб з Миколи виробився справді добрий корисний робітник, не такий чудасія, за якого я чув [...] і... раптом впало на думку, що те, що я чую за його, є також самовбивство, не фізичне, правда, так моральне» [3, с. 186]. Авторський висновок однозначний: гедоністичне життя декадента та проповіді «мистецтва для мистецтва» є невірним шляхом українського патріота, це скоріше шлях його саморуйнування.

Осмилення проблеми інтелігенції й народу В. Леонтович продовжує також і в історичній фантазії «Абдул-Газіс». У тексті Абдул-Газіс із перського Дейламу, «милованець ханський» [2, с. 301], із 15 років зростає в Росії й починає вважати російського царя єдиним рятівником від свавілля розбещеного хана Магомета Оглі. Повертаючись із навчання до Дейламу, Абдул-Газіс стає радником хана й поступово переконує Магомета в тому, що Росія – це «краща доля Дейламу» [2, с. 317], і росіянам можна віддати владу в обмін на привілеї й безтурботне життя. У творі навіть є ціла ода імперській царській політиці: «Велика сила в російського царя; подужавши, не дає він милості тим, хто йшов проти його, та він усе ласкавий до тих, хто поступає йому» [2, с. 307]. Дейламці намагаються протестувати проти чужинців, однак хан, засліплений обіцянками майбутнього добробуту, не слухає народ.

Гордування Абдула-Газіса народним незадоволенням – це наслідки зверхнього погляду інтелігента на неосвічений народ, який через свою обмеженість не розрізняє зраду й порятунок. Проте, помандрувавши з ханом до Тавриди на зустріч із царем, Абдул-Газіс бачить, що насправді робить російська влада на колонізованих територіях. Татари в Тавриді (Криму) потерпають від наруги й бідності й навіть страждають через безпричинні погроми, в одному із яких ледве не був побитий і Абдул-Газіс. Усе це призводить до того, що протагоніст твору починає відчувати розкаяння за скоєне,

усвідомлюючи при цьому незворотність своїх вчинків.

Почуття провини Абдул-Газіса перед мешканцями Дейламу викликає у нього бажання покарання, і саме дейламці як національно свідомо нація у творі стають тією силою, яка має втілити справедливе покарання для свого несвідомого сина. Проте Абдул-Газіс у страхові перед неконтрольованою масою зрадженого народу, не дочекавшись народної розправи, убиває себе сам. Його смерть нагадує долі біблійних постатей Авімелеха, Саула й Разиса, які теж поспішають самі позбавити себе життя, аніж загинути від ворожих рук. В. Леонтович цим самогубством показує запізніле каяття інтелігента, який розуміє, що прожив життя не для народу, а для себе, так і не осягнувши свого справжнього покликання. Служіння народу – це неухильний обов'язок кожного національно свідомого індивіда, а відмова від цього покликання, на думку В. Леонтовича, дорівнює суїциду – символічному (як у «Самовбивці») чи дійсному (як в «Абдул-Газісу»). Якщо найкращі й найосвіченіші представники нації не допомагають їй, то нація має повне право покарати таких особистостей, щоб вберегти саму себе від занепаду й психологічного ренегатства, підкорення волі сильних. Подібний приклад є й в «Абдул-Газісі». Українець Іван Петренко, невідомо як опинившись у російській Тавриді, соромився свого походження, гордував своїми земляками й намагався запевнити інших, що він «самий що ні на єсть расейській человек» [12, с. 337]. Прозорий сюжетний натяк на українську ситуацію (недаремно твір – це «історична фантазія») із введенням цього персонажа стає більш явним і навіть загрозливим, тому «Абдул-Газіс», безперечно, є текстом-попередженням.

Твори В. Леонтовича актуалізують рецептивну стратегію існування декадентських мотивів в українській культурі кінця XIX – початку XX ст., коли мистецтву загалом, на думку Р. Ткаченка, були притаманні декілька особливостей: «художня та світоглядна еkleктика, есхатологічна тональність, одночасне посилення відцентрових і доцентрових сил між різними сферами духовної діяльності, відтворення невротичних станів засобами мистецтва» [13, с. 4]. В українському контексті декаданс не розвинувся в повноцінний літературний напрям, оскільки асоціювався з занепадницьким світоглядом аристократії, що нехтує національною ідеєю та громадськими зобов'язаннями, окрім того, «тільки в середовищі інтелектуалів світоглядна деструкція могла оформитись концепційно» [13, с. 36].

Майстерність В. Леонтовича полягає в тому, що він використовує найпоширеніший мотив українського декадентства (суїцидальний), водночас інтерпретуючи й засуджуючи подібну поведінкову модель як художньо неадекватну для тогочасного мистецтва й життєво згубну як вибір інтелігенції. Український декадент Микола П'ятигорець в авторському розумінні – це моральний суїцидент, непотрібний суспільству через свою світоглядну чужість і зайвість, а Абдул-Газіс – засуджений народом зрадник, що, визнаючи свої помилки, сам виносить собі смертельний вирок.

Отже, В. Леонтович у контексті декадентських настроїв своєї доби звертається до завжди актуальної проблеми лідера й маси, трактуючи її доволі песимістично, але тим не менш доволі вичерпно. На його думку, українська інтелігенція частіше виявляє свою слабкість і пасивність (зокрема, й у суїцидальних рішеннях), ніж рішучість, однак це не лише її проблема, але й проблема народу, що не може визначитись із вектором власного розвитку. Загалом тема народу й інтелігенції у творчості В. Леонтовича та інших митців українського порубіжжя є достатньо перспективною темою для дослідження, зважаючи на її ідейну вагу в формуванні сучасного суспільства.

Список використаної літератури

1. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Л.: Літопис, 1997. – 297 с.

2. Леонтович В. Абдул-Газіс. Історична фантазія / В. Леонтович // Леонтович В. Зібрання творів. В 4-х т. Т. 1. / [Упоряд. О. Леонтович] – К.: Сфера, 2004. – С. 299-350.
3. Леонтович В. Самовбивець / В. Леонтович // Леонтович В. Зібрання творів. В 4-х т. Т. 2. [Упоряд. О. Леонтович] . – К.: Сфера, 2004. – С. 172-186.
4. Леонтович О. Окрилений Україною / О. Леонтович // Леонтович В. Зібрання творів. В 4-х т. Т. 1. / [Упоряд. О. Леонтович] / В. Леонтович. – К.: Сфера, 2004. – С. 9–34.
5. Наконечна О. Жанрово-стильові модифікації малої прози В. Леонтовича / О. Наконечна // Сучасний погляд на літературу. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 89-95.
6. Наконечна О. Особливості поетики індивідуального стилю В. Леонтовича / О. Наконечна // Наука і сучасність. – К., 1999. – С. 238-245.
7. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 328 с.
8. Погребенник Ф. Володимир Леонтович (До 130-річчя від дня народження) / Ф. Погребенник // Українське слово. – 1996. – 1 серп. – Ч. 30. – С. 7.
9. Погребенник Ф. Дещо про спогади Володимира Леонтовича / Ф. Погребенник // Українська мова і література. – 1996. – № 15. – С. 7.
10. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: Монографія / Я. Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 390 с.
11. Старовойтенко І. Володимир Леонтович і перша щоденна українська газета «Громадська думка» (1905–1906) та її наступниця «Рада» (1906–1914) / І. Старовойтенко // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 2. – С. 34-38.
12. Ткач Л. Художні модули українського декадансу (компаративний аспект): дисертація канд. філол. наук: 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара / Л. Ткач. – Дніпропетровськ, 2009. – 186 с.
13. Ткаченко Р. Поклик Химери: декаданс в українській літературі к. XIX – п. XX ст. / Р. Ткаченко. – К.: Книга, 2010. – 136 с.
14. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – поч. XX ст. / Н. Шумило. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.

Стаття надійшла до редакції 28 березня 2013 р.

М. А. Nesteleyev

INTELLECTUALS AND THE PEOPLE IN V. LEONTOVYCH'S PROSE

The features of the problem of the leader and the mass in Ukrainian literature since decadence by the two prose works of V. Leontovich are analyzed in the article. Leading themes and problems of writer's texts are also discovered. The role of suicidal motives as an autodestructive behavior in the prose of the late XIX - early XX centuries is described.

Keywords: *decadence, intellectual, people, suicide leader.*